

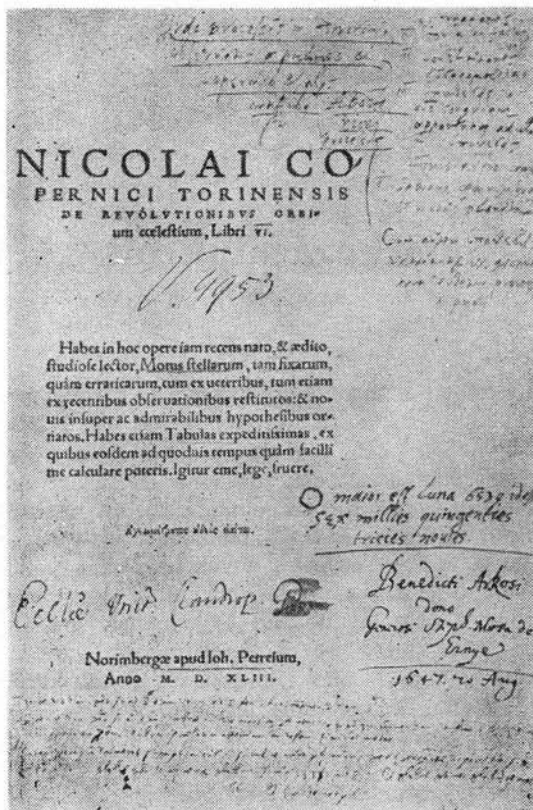
Korai Kopernikusz-vonatkozásainkról

Kopernikusz születésének 500. évfordulóját a hazai magyar sajtó is méltóképp ünnepelte. A *Korunk* Dáné Tibor gondolatébresztő írását közölte, *A Hét* két teljes oldalt szentelt az eseménynek, a *Brassói Lapok* pedig egy átfogó ismertetésnek és — Binder Pál tollából — néhány hazai vonatkozás bemutatásának adott helyet.

A Hét február 16-i számának *Kopernikusz-kortársak* című cikkében említi Dankanits Ádám, hogy a lángeszű lengyel csillagász krakkói tanulóévei alatt harmincnál több erdélyi diák írta be magát a krakkói egyetem anyakönyvébe, s volt, aki a tudományművelés nagy központjába, Páduába is elvetődött. Mint ismeretes, Kopernikusz Páduában fejezte be itáliai tanulmányait. Am Bolognában kezdte őket, és itt 1497-től a század végéig távolabbi (mert nem a joggal, hanem inkább retorikával foglalkozó) kollégája volt az erdélyi román kenézsalsádból származó Csulai More Fülöp, aki ekkor már mecénásnak is számított. (A híres Filippo Berroaldo 1496-ban dedikálta neki egyik Cicero-kiadását.) More 1500-ban kereste föl a ferrarai egyetemet, Kopernikusz 1503-ban doktorált itt. Föltehetően mindketten megismerkedtek — talán később — Celio Calcagninivel, aki határozottan vallotta a Föld mozgását, persze távolról sem a *De revolutionibus orbium coelestiumban* megnyilvánuló zsenialitással.

Egy évvel e korszakalkotó mű közzététele előtt jelent meg Nicolaus Copernicus Torinensistől egy negyedrétt formátumú, vékony, ma nagyon ritka könyv. Címének eleje: *De lateribus et angulis triangulorum*. Ebből a trigonometriai értekezésből találni egy példányt Kolozsvárt, az Akadémiai Könyvtárnak a volt unitárius kollégiumtól örökölt állományában. Egyik korábbi tulajdonosa, Andreas Rempler, nem sokkal halála (1606) előtt írhatta rá nevét, meglehetősen „öreges“ betűkkel. Rempler annak idején magiszteri fokot szerzett Odera-Frankfurtban, és az ottani akadémia bölcséleti karának dékánja lett, de honvágya visszahozta Erdélybe, s itt, a Beszterce melletti Nagy-Demeteren fejezte be pályafutását. Kolozsvárra került könyvei közt szerepel egy X. századi arab szerző, Alchabitus (al-Qabīšī) csillagászati munkájának utolsó, 1521-es velencei kiadása. Ennél természetesen jóval értékesebb Kopernikusz említett sík- és gömbháromszög-tani könyvecskéje. Alkalmasint ritkasága miatt sem szokták jelezni, hogy ennek szövege — egy ráadott ábrától és zárómondtától eltekintve — megegyezik a *De revolutionibus* első részének két utolsó fejezetével, a szöveget követő, 18 levélnyi sinus-táblázata viszont eltér a *De revolutionibusban* azonos címmel adott táblázattól (l. előbb: 15^v—19. lev.).

Az összehasonlítást azért végezhetjük el, mert a már megnevezett akadémiai könyvtárban Kopernikusz „Föld-mozgató“ műve is olvasható. Még hozzá az első kiadástól eltelt 430 esztendő átveszelt példány van itt, egybekötve egy szintén főliáns alakú (pontosabban: *kis ívrét méretű*) nyomtatvánnyal: Georgius Agricola

néhány ásványtani munkájának egykorú széljegyzeteket tartalmazó, 1546-os bázeli kiadásával. Imprimált, reneszánsz díszítésű, bordás és csatos bőrkötése 1550-ben készült, de a példány valószínűleg később lelt hazai gazdára, mint az, amely már a XVI. század végétől vagy a XVII. század első negyedétől díszelgett a brassói evangélikus gimnázium könyvtárában. A Kolozsvárt őrzött példány 1647-ben került Erneyi Mosa István tulajdonába. Ez a posszessor közeli rokona lehetett annak a Mosa Gergelynek, akit II. Rákóczi György 1655-ben, a „görög vallású“ Rácz Györggyel együtt, követségbe küldött a kozákokhoz. Mosa István „Benedicti Arkosi dono“, azaz Árkosi Gelei Benedek ajándékából kapta a kötetet. Árkosi (nem tévesztendő össze Árkosi Tegző Benedek nevű kortársával!) már páduai tanulmányai idején kimutatta ilyen jellegű adakozó kedvét: könyvvásárlás céljára kétszer is juttatott bizonyos összeget a páduai egyetemnek, 1640-ben pedig öt kötetet gyarapította ennek bibliotékáját. 1645-től haláláig — 1661-ben ragadta el a pestis — oktatott-nevelt a kolozsvári antitrinitárius kollégiumban. Kopernikánus voltát legfőnnebb gyaníthatjuk. Az ő kezén átment *De revolutionibus*-példány címlapján ellenben józannak mondható, talán egykorú följegyzés szorgalmazza a megfigyelések, az égiekben tapasztalt „rendellenességek“ egybehangolását a föltevésekkel és a mértannal, mégpedig nem a látszat szentesítéséért, hanem ama tétel szellemében, mely szerint „a csillagászat célja: megmenteni a jelenségeket és a bolygók mozgását“. (A „salvare phainomena“

Kopernikusznak a pápához szóló ajánlásában előforduló „*apparentiae salvare*“ visszhangja. A mértanra való utalás pedig már a címlapra nyomtatott görög jellegre is támaszkodhat — „Egyetlen nemgeométer se lépjen be“ —, mely állítólag a platóni Akadémia bejárata fölött áll.)

A két évvel Árkosi előtt elhunyt Apáczai Csere János révén a gyulafehérvári és a kolozsvári református iskolának világviszonylatban is meglepően korán volt igenlő kapcsolata a heliocentrizmussal. Bátran folytatta ezt az irányvételt Apáczai kiváló utóda, Enyedi Sámuel. Bizonyosság rá természetbölcseleti kurzusa, melyet Pápai Páriz Ferenc 1665-ös lejegyzéséből ismerünk, és amelyet ifj. Mihail Halici is hallgatott. Karánsebes e jeles fia éppen száz évvel Kopernikusz halála után született. Rendkívül gazdag könyvtárában elég jelentős helyet kapott a csillagászat. E könyvtár legértékesebb nyomtatványa alighanem az *Introductorium in astronomiam Al-bumasaris Abalachi* volt, amelynek muzulmán alkotója — Abu Ma'shar — a perzsa asztrológiából is merített. Aztán szerepelt itt Albertus Magnus (*Speculum Astronomicum*), Regiomontanus (*Tabulae Directionum*), a Moldvába is hívott Peucer (*De circulus coelestibus*), a bécsi Andreas Perlach, a kopernikánus Erasmus Reinhold és Kepler. Reinhold Wittenbergben tanártársa volt Rheticusnak, aki elsőként fogta fel a kopernikuszi fordulat horderejét. Halici-nak megvolt Reinholdtól a *Prutenicae Tabulae*... és az *Ephemerides*..., esetleg a regiomontanus-i Táblázatoknak is éppen a Reinhold gondozta kiadása. De fontosabb Kepler kátészerűen fogalmazott kivonatának, az *Epitome astronomiae Copernicanae*nak (Linz, 1618) a jelenléte. Ez a könyv a pápa megbélyegezte irások 1758-as listájából sem maradt ki, noha ekkor (igaz, csak nagyon rövid ideig) Kopernikusz fő műve lekerült a Rómától elítélt munkák hírhedt indexéről. Az *Epitome* megléte a Halici-könyvtárban nem magyarázható azzal, hogy Kepler is bölcseletileg harmonista volt, akárcsak Alstedius, akinek számos művéből Halici még a maga — egykor Gyulafehérvárt diákoskodó — apjától örökölt egy-egy példányt. (Mellesleg: a kepleri *Harmonices mundi* Apáczai könyvtárából sem hiányzott.) A szóban forgó *Epitome*-példány bizonyára az Enyedi Sámuel-től Halici-ra átszállott könyvek közé tartozott, ugyanis Halici a szászvárosi iskolára hagyta könyveit, márpedig az innen a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárba jutott példány eredetileg Rácz Istváné, majd épp az Enyedié volt.

Halici-nak megvolt az alig két évvel az *Epitome* után publikált *Europica varietas* is, tehát az első magyar nyelvű útleírás. Ebben Szepsi Csombor Márton közli „amaz nagy hírű *Nicolaus Copernicus* asztrológusnak epitáfiumát“, tudniillik a toruñi Szent János templomban látható sírversét és az alatta levő, Kopernikuszt tökéletes alaposságú matematikusnak jellemző sorokat.

A hajdani Halici-könyvtárban őrzött művek közül végül még csak Pósházi János *Philosophia naturalis*át (1667) tesszük szóvá. Az atomista Pósházi jócskán merített Gassendiből, és éppen Kopernikusz eme első részletezőbb, filozofikus igényű életrajzírója hatására kezdte elfogadni, hogy a napközpontú világkép „nem teljesen képtelen“. Történetiellen szemnek nevetségesen szűkkeblű ez az engedmény, kivált „az Apáczaiak és Régeni Pál Mihályok“ álláspontjához képest. Csakhogy egyetlen Apáczaink volt, és egyetlen európai látókörű, külföldön is nagyra becsült Régenink. Pósházi kozmológiájának haladó tendenciája nem is tűnik oly túlzottan mérsékeltnak, ha például a jezsuita Szentiványi Márton (1689) vagy éppen a ferenc-rendi Sartori Bernárd Bibliára hivatkozó maradiságához mérjük. A nagyváradi születésű Sartori dicséretes formagonddal írt „magyar nyelven filozófiát“ (1772), és elszántan védte meg „kamerális Arad városában ezen nemes tudományt“, azonban háromszáz esztendővel Kopernikusz világrajötte után sem átalotta kiolvasni „a Napnak mozdulását amaz József szavaiból: *állj meg Nap*, a Földnek állandóságát

pedig bölcs Salamon igéiből: *a Föld pedig örökké áll*“. (A „Józsue-érvet“ különben Luther indította el unalmasan hosszú útjára.)

Ruszek József négy évtizeddel későbbi bölcsellettörténete, minden gyöngéje elenére, messzi maga mögött hagyja ezt a tömény fideizmust, amikor így örvend Kopernikusz, Galilei és más újkori természetkutatók észfölszabadító tevékenységének: „Ennyi sok mindenféle törekedések után... végre a szabados önnöngondolkodás feléledvén, a raboskodó skolasztikai lélek kicsinyenként mindaddig fogyogatott, míg észre se vévén végképpen elenyészett.“ Ruszek skolasztikaellenes hangneme persze már egyáltalán nem újdonság a múlt század elején. Ám ne feledjük: Kopernikusz fő művét és Kepler *Epitoméjét* nyilvánosan (a „beavatatlanok“ számára is) csupán 1835-ben törölték a tiltott könyvek vatikáni lajstromáról.

Hajós József

Ince János Dész:
Somkeréki gótika